

ЗАЛИЧАВАНЕ

(работно заглавие)

окончателно заглавие „Преди края”

сценарий за документален филм

сценарист и продуцент: Асен Владимирев

оператор: Емил Христов

режисьор: Елдора Трайкова

Камбаната

В село Бели бряг няма църква. Насред буренясия площад, до разнебитената спирка, на която от години не е спирал автобус, се издига метален стълб с камбана. Когато трябва да се удари, идва човек от съседното село. Три удара се бият за поминал се мъж, два - за жена, един - за дете.

Позапустялото гробище е на горния край на селото. Зад килнатите надгробни паметници занича огромно стоманено чудовище, дошло сякаш от праисторическите времена, или изпъзляло от фантастичен холивудски филм.

Багерите

Когато се изкачиш на хълмчето зад гробището, виждаш гигантски багер на около 700-800 метра. След това забелязваш и други, разпръснати из ширналото се до хоризонта поле. Някои са по-големи, други по-малки, но всички с дължина по няколко десетки метра и с огромни, въртящи се ротори, които ръфат земята.

Всеки от тях изкопава по 1000-1300 кубически метра земна маса на час. Именно в тази земна маса са въглищата.

Лигнит

90 % от лигнитните въглища в България се добиват тук, в Източномаришкия басейн, по открит способ, с багери. Първите въглища са били изкопани през 1952 г. Досега са добити над един милиард тона въглища, а запасите се изчисляват на около 3 милиарда тона. Лигнитът е с много ниско качество. Независимо от това, тъй като находището е голямо - 240 квадратни километра,

добивът е сравнително евтин. Изкопаните тук въглища хранят четирите ТЕЦ „Марица изток“. В тях се добива 45% от електроенергията в страната.

Поради голямото съдържание на сяра тези топлоцентрали изхвърлят във въздуха 1000 тона серен диоксид дневно. Този факт дори е включен в Книгата на Гинес от 2000 г. В категория „Опасности и бедствия“, раздел „Екологични катастрофи“, централите са описани под заглавието „Най-голямо замърсяване със серен двуокис“, а цитираното количество серен двуокис е 350 хиляди тона годишно, изпускани в река Марица.

Обречени села

Когато въглищата в един периметър започнат да привършват, се пристъпва към изселването на поредното село, което се намира на пътя на багерите. Така през годините са изчезнали Розов кладенец, Староселец, Търговище, Овчарци, Голяма и Малка Детелина, Гледачево.

Сега идва ред първо на Бели бряг, а по-сетне - на Трояново и Рисиманово.

Постановлението на Министерския съвет за концесията на държавното предприятие „Мини Марица Изток“ върху територията на двете села и съответно за тяхното изселване е от 2005 г. Постепенно Мините започнали да изкупуват имотите на хората. Това не става нито лесно, нито бързо. И за местните, и за Мините това е битка.

Пари и съдби

Село Бели бряг не е голямо. Преди десетина години е наброявало 120 къщи. Сега къщите са с една трета по-малко. Мините притискат селяните да подадат молби къщите им да бъдат изкупени. Цената за къща заедно с дворното място е средно от 27 000 до 30 000 лева. Това е истинска драма за хората тук, за някои - трагедия.

Петър Тенев е на 68 години, целият му живот е минал в Бели бряг. Живее тук в хубава двуетажна къща с жена си, двете си дъщери, зетьовете и внуците. Не е подписал още договора с Мините. Дават му 28 хиляди лева. За тези пари не може да купи къща другаде. В близкото Раднево дори панелните гарсонieri гонят 40 000 лв.

А нова къща ще му излезе 50 000 - 70000 лв. Затова Петър настоява имотът му да бъде заменен за къща – не иска пари.

В гласа му има много гняв, заканва се да легне пред багера, когато той дойде пред неговата къща.

Местните смятат къщата на Иван и Стойка Желязкови за най-хубавата в селото. Къщата наистина е голяма и красива, висока, грижливо измазана, с идеално поддържан двор.

Стопаните са пенсионери и не искат да се местят. Свидно им е, мъчно им е. Иван надълго и нашироко разказва как преди четиридесет години е градил къщата. За всяко нещо е трябвало да имаш връзки - за тухли, за вар, за керемиди, за арматурно желязо. Пътувал до Димитровград и там, пред завод „Вулкан“ чакал с дни за торбите с цимент.

Допреди няколко месеца Иван е отказвал да приеме оценката на изпратените от Мините оценители. После се предал. Уплашил се, че накрая ще му дадат по-малко от предлаганите сега 35 000 лева. Показва пусти заравнени парцели наоколо и изрежда имената на собственици на къщи, които вече са заминали, а домовете им са разрушени. В началото Мините не разрушавали къщите веднага. Но се появили роми, които идвали заради дограмата, желязото, старите тухли, които можели да се препродадат за по десет стотинки парчето. Започнали и кражби из селото. Селяните възроптали пред ръководството на Мините. Подозирали, че те, Мините, нарочно са заселвали роми, за да накарат местните да си тръгнат по-бързо. Тогава Мините - новите собственици на къщите, започнали да ги събарят веднага след придобиването. Пращат багер и след час-два къщата е срутена, а за още час-два камиони извозват останките. После фадромът на две-на три заравнява мястото. Сега из селото зеят обрасли с трева и храсталаци трапове, като зейнали гробове.

Тоньо Тонев е кмет на селото от петнайсет години. Той съчувства на съселяните си, но какво може да направи.

Хората стават все по-груби, когато говорят с него. В негово лице виждат държавата. Най-тежко му било, когато през октомври 2010 г. дошло разпореждане отгоре да се прекратят погребенията в селското гробище и той трябвало да го съобщи на хората. Това бил един от най-тежките моменти в живота му. Оттогава погребват покойниците в град Раднево.

„Това не е много коректно, защото мнозина още не знаят къде ще се изселят техните близки.“ Според правилата, трябва да минат осем години след последното погребение, за да се пристъпи към преместване на гробището.

Самият кмет не знае къде ще се изсели. Все още се съпротивлява и не дава къщата си. Твърди, че ще държи до последно. Още повече, че притежава малка семейна ферма. Наел е само един работник, иначе разчита на двамата си сина и снахите си. Преди години единият от синовете му заминал за Белгия като шофьор на ТИР, издържал само няколко месеца и се върнал. Сега се грижи за животните. Другият работи в Мините. Заплатата му изглежда добра, 1200 лева, но работи на най-мръсния участък - вулканизационния.

Сега цялото домочадие разчита на фермата - 35 крави и 7-8 телета. Изкарват добри пари от млякото. Тоньо Тонев не знае какво ще направи с фермата. А 82-годишната му майка не ще и да чуе да се мести, иска да си умре в Бели бряг.

Хигиенен минимум

Звучи стерилно, малко расистко, въпреки че сигурно е чиновнически термин, измислен някъде в Европа.

Никой не знае кога багерите за въглища ще стигнат „хигиенния минимум“. Това е термин, записан във всички закони и разпоредби. Когато багерите стигнат до 500 метра от селото, изселването трябва е приключило. В момента машините са на 700-800 метра. Вечер с всичките си включени светлини приличат на призрочни чудовища. Когато багерите работят, къщите се тресат. Дори в кметството, което не е на първа линия, има пукнатини. Напукани са и повечето къщи. Страхът от срутване е съвсем основателен.

Да не говорим за шума от багерите и отровената атмосфера. Когато вятърът духа откъм открития рудник, въздухът се просмуква от сяр и се диша трудно.

Още няколко съдби

Илчо Енчев

Жената на Илчо Енчев, *Йовка*, е родом от Староселец. То е едно от заличените села в началото на осемдесетте години на миналия век. Оженила се в Бели бряг. Не е подозирала, че ще се озове в село, осъдено на заличаване, и ще преживее стреса отново.

Илчо и Йовка вече са си купили къща в съседно село. Примирили са се с изселването, въпреки че къщата, в която живеят, е много хубава. В единия край на двора имат двайсина кокошки и седем токачки, които издават странен гърлест звук. Кокошките и токачките не са проблем, но в задния двор са разположени и 150 кошера. В къщата, която са купили в съседно село, дворът е малък, къде да сложиш толкова кошери. Ще трябва да търсят купувачи. Или просто да ликвидират кошерите.

Желязко Желязков

До пенсионирането си преди десетина години той работел в мините като багерист. Да управляваш такова чудовище не е лесно. А и силните вибрации разбиват здравето. Вярно, че тогава е получавал добра заплата, а сега максималната пенсия, но смята, че тя не може да компенсира тежкия труд и разбитото здраве.

Желязко е измежду най-активните, измежду „непокорните“. Жена му е в Стара Загора, а двете му дъщери са се преместили във Варна. Той е останал тук да се грижи за възрастната си майка.

Заварваме го на двора в къщата му. Впрегнал е магаре и оре с плуга. Има огромен двор - цели четири декара. Обработват го двамата с майка му. Този двор му дава всичко, от което има нужда: марули, лук, чесън, чушки и домати,

боб, ягоди, праскови, ябълки, круши, картофи и орехи. Отглежда в задния двор и няколко прасета, има и кокошки и една крава. Показва ни помещения, пълни с буркани със зеленчуци, компоти, месо, чувалчета с орехи. С тях храни цялото си семейство. Товари колата и пътува до Стара Загора или до Варна при дъщерите и зетъвете.

Земята тук е изключително плодородна и Желязко бързо кипва, когато стане дума за предлаганите обезщетения от Мините. Изпратените от тях оценители са определили, че земята е четвърта категория, т.е. по 1000 лева на декар. Едно дърво се оценява по десет лева, но става въпрос за дървета на по 20-30 години, които той е посадил със собствените си ръце. Къщата му е на петдесет и пет години. На предната фасада е изписана годината на построяването и инициалите на дядо му, на когото е кръстен: Ж.Ж. – Желязко Желязков.

„Отглеждах 60 кошера в двора, но бях принуден да ги преместя. Пчелите летят да събират нектар на три километра, а багерите копаят едва на седемстотин метра оттук“,

Желязко е председател на инициативния комитет, който се бори за справедливи обезщетения на местните. Инициативният комитет настоява да се наемат независими оценители и обезщетението да е в размера на необходимото да се изгради нова къща по сегашните цени. Или Мините да им построят нови къщи.

Ядно разказва за това каква е процедурата в Германия

Обмяна на опит

Преди десетина години Мините изпратили по европейска програма делегация, която да се запознае с практиката при заличаване на селища с подобна съдба. Впрочем, в Германия не говорят за заличаване на селища, а само за преместването им, и то по възможност най-близо до старото им място.

Целият процес трае средно 15 години, като през първите пет, с хората, които ще се местят принудително заради разширяването на мините, работят психолози. В началото не плащали обезщетения на собствениците, а изграждали на новото място почти идентично на старото селище. Дори питали хората дали искат къщите им да бъдат построени до тези на старите им съседи.

После започнали да дават обезщетения, но общината имала грижата да отреди новите парцели за застрояване и да изгради инфраструктурата.

А когато започвало самото изселване, никой не пипал къщите им, докато и последният човек не напуснал обреченото село. За да не се травмират хората,

дори прозорците на изоставените къщи били със спуснати пердета, все едно в тях още живеят стопаните им.

Представителите на „Мини Марица Изток“ усвоили парите по европейската програма за проучване на чуждия челен опит, но почти нищо от него не било приложено на практика в България.

Трояново

От Трояново са първите работници, които през 1952 г. са положили началото на открития въгледобив в целия Източномаришки басейн. Това начало може да се види в старите кинопрегледни през годините на социализма, когато селото беше любим сюжет на тогавашната пропаганда. Всички открити рудници са кръстени на това село Трояново¹, Трояново 2, Трояново север и т.н.

Сега Трояново е просто следващото селище в списъка за заличаване.

Играта на нерви

Даниела не е родена в Трояново. Тя се омъжва тук през 1989 г. Въпреки че дошла от град, харесало ѝ тук. Да живееш в къща си има много предимства: не се съобразяваш със съседите като в панелките, а лятото е толкова хубаво - чуваш птиците и щурците, запалваш барбекюто на двора, събираш приятели. Тогава селото процъфтявало. Какво ти село, това си било цяло градче с 5000 жители. С голямо училище, с военно поделение, читалище, с открит плувен басейн с олимпийски размери на центъра, стадион, голяма църква, ежегоден селски празник на Света Троица, ежедневни автобусни връзки със Стара Загора и Раднево.

Днес Трояново е в окаяно състояние. Около запуснатия празен басейн с олимпийски размери пасат няколко десетки пуйки. Трибуните на стадиона са обрасли с трева и храсти. Цялото село изглежда като след бомбардировка. Или по-точно, като пред заличаване.

Даниела и мъжът ѝ засега удържат да не продават наследствената къща, в която живеят. Но не е лесно. Това е игра на нерви. Мините спекулират с цените, в началото давали по-добри цени, след това ги намалили и мнозина се паникьосали и започнали да продават, за да вземат все пак някакво обезщетение.

Даниела разказва колко плитко са въглицата, копнеш в двора и те се показват отдолу. Около тяхната къща вече са разрушени няколко откупени от Мините къщи. Празните места са буренясали и са потискаща гледка.

В момента Мините са спрели да плащат по вече сключените договори. Семейството е решило, че щом започнат да плащат отново, да продадат къщата за колкото я оценят.

Изселването е постоянна тема за разговор и въщи, и когато се събират с приятели. Играта на нерви загрубява и заради това, че не се знае кога багерите ще достигнат „хигиенната зона“. В момента се говори за 2035 година. Заради непрекъснатите отлагания мнозина от местните се надяват изселването да се размине. От Европейския съюз настояват топлоелектрическите централи да се затворят, колкото се може по бързо, особено четирите ТЕЦ „Марица Изток“.

Наскоро Франция декларира, че ще затвори последните си четири ТЕЦ до пет години заради огромното замърсяване на въздуха. Но Полша, която има големи залежи от въглища, настоява за отлагане на сроковете за затваряне. В началото на тази година България също се присъедини към това искане. Европейският съюз вероятно ще приеме тези предложения и докато въглищата не свършат, топлоелектрическите централи ще произвеждат ток. Това означава, че и багерите ще работят още петдесетина години, докато и последният тон лигнит бъде изваден от земята.

Това, което остава след машините, са десетки километри лунен пейзаж. Има програма за рекултивация, но тя почти не се изпълнява. Държавното предприятие „Мини Марица Изток“ са затънали в дългове и всяка година взема нови заеми.

За мъртвите и живите

Когато е станало изселването на първите села през 1984 г., предоставили на хората парцели, дали им тухли, цимент, желязо, за да могат изселниците да си построят нови къщи в Раднево. Така в градчето се появил „Гледачевски квартал“, където се заселили бившите жители от заличеното село Гледачево. По-възрастните жители от квартала и днес си спомнят травмата от изселването: „Най-тежко беше, когато трябваше да преместим гробищата - все едно погребяхме близките си втори път“. На багера му било трудно да разбие паметниците върху гробовете. После кофата загребвала слегалата пръст над покойниците и никой не знаел кога ще се появят техните останки - дали след 2 м, дали след 2,5 м под земята. Работник слизал долу, за да събере всичко в чувал за препогребение на новото място, после дълго си миел ръцете с дезинфектанти. А багерът се премествал на следващия гроб.

През 2018 г. същата процедура предстои и за Бели бряг. Една жена от селото, която преди месеци се е изселила в Сливен, наскоро поискала да премести своите починали роднини там. Засега кметът не се съгласява. Защото да се отворят четири гроба от багер, означава да се разрушат останалите. Тоест, ще трябва да се заличи гробището наведнъж. Всеки да си прибере покойниците и да премести останките на близките си, където прецени. Звучи разумно.

Но как да решиш къде да ги погребеш отново, като още не знаеш нито кога, нито къде ще се изселиш?